

## Tilburg University

### Collecties en digitale dienstverlening = Collections and digital services

Geleijnse, J.P.J.

*Published in:*

Karakter: De Koninklijke Bibliotheek onder Wim van Drimmelen 1991-2008 = Character: The Koninklijke Bibliotheek under the directorship of Wim van Drimmelen

*Publication date:*

2008

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

*Citation for published version (APA):*

Geleijnse, J. P. J. (2008). Collecties en digitale dienstverlening = Collections and digital services. In M. P. Bossenbroek, & P. J. Moree (Eds.), *Karakter: De Koninklijke Bibliotheek onder Wim van Drimmelen 1991-2008 = Character: The Koninklijke Bibliotheek under the directorship of Wim van Drimmelen* (pp. 121-138). Saur.

#### General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

#### Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

### Hans Geleijnse *Collecties en digitale dienstverlening*

De bibliothecarissen die tegelijk met Wim van Drimmelen in de bibliotheek- en informatiewereld werkzaam zijn geweest, hebben, net als hij, hun werkzaamheden, taken en organisaties zien veranderen. In de laatste vijftien jaar zijn die veranderingen aanzienlijk geweest. Vooral als men poogt wat afstand te nemen, wordt dat overduidelijk.

In de jaren tachtig hebben de Nederlandse bibliotheken, veelal met behulp van het samenwerkingsverband Pica, stappen gezet om hun be-

drijfsprocessen te automatiseren. De ontwikkeling naar een gemeenschappelijke geautomatiseerde catalogus was toen al in volle gang en ook de eerste kleine resultaten voor de gebruikers begonnen zichtbaar te worden. Toch bleven in deze periode 'bezit' en 'collectievorming' nog de centrale thema's voor een universiteitsbibliotheek. De in deze periode verschenen publicaties over bibliotheken en de bibliotheeksector getuigen daarvan. Het meest saillante voorbeeld is wellicht de afscheidsbundel voor de Leidse bibliothecaris J.R. de Groot uit 1983, getiteld *Boeken verzamelen*. De collectie van tijdschriften maar vooral de kwaliteit en kwantiteit van de boekencollectie en het vermogen die collectie voortdurend uit te breiden met nieuwe en oude aanwinsten waren bepalend voor de status van een bibliotheek. Hierin zat het beslissende, onderscheidende vermogen ten opzichte van anderen.

Concrete ideeën over de mogelijkheden en de gevolgen van automatisering voor acquisitie en collectievorming, maar vooral ook voor eindgebruikersdiensten, waren in de jaren tachtig nauwelijks aanwezig. Het eerste Pica-congres over de 'Effecten van Samenwerking bij Bibliotheekautomatisering' concentreerde zich vooral op samenwerkingsmogelijkheden bij de ontsluiting van literatuur en de daarbij te hanteren regels. De noodzaak om te komen tot een systematische retrocatalogisering werd overtuigend voor het voetlicht gebracht. De catalogus werd nog gepositioneerd als 'het hart van de bibliotheek'. Overigens kan die grote aandacht voor retrocatalogisering achteraf gezien een zegen heten, zeker als wordt bedacht dat in 2008 befaamde bibliotheken in andere Europese landen op dit vlak 'hun werk' nog steeds niet hebben afgerond.

Slechts enkele in ons land verschenen publicaties openden een venster naar de toekomst. Zo benadrukte Hendrik Casimir in 1987 in een rede ter gelegenheid van het vierhonderdjarige bestaan van de Universiteit van Leiden dat men 'aan de onontbeerlijkheid van de computer bij het beheren van een nog aanzwellende stroom van informatie nauwelijks [kan] twijfelen.' Deze eminente geleerde voorzag dat de elektronica tal van mogelijkheden zou gaan bieden 'om een grote bibliotheek onder te brengen in een klein kastje.' Concrete voorstellingen daarvan waren nog moeilijk te maken: boeken en tijdschriften zouden wellicht op klein formaat kunnen worden gefotografeerd, of worden opgenomen met een videocamera en vervolgens vastgelegd op videocassettes.

In hetzelfde jaar wees John Mackenzie Owen in *Bibliotheek, Informatie & Computer* op de fundamentele betekenis van de vervanging van gedrukte



documenten door elektronische publicaties. 'Dat is echter slechts theorie, zolang die elektronische publicaties er nog niet zijn.' Dat ze er niet waren, lag volgens hem vooral aan het ontbreken van de noodzakelijke infrastructuur bij bibliotheken en universiteiten. Dat was zeker juist, maar ook uitgevers waren op dat moment nog lang niet zo ver dat ze ook metterdaad elektronisch zouden kunnen leveren. Mackenzie Owen voorzag voor de toekomst twee vormen van informatieverzorging: 'De ene gebaseerd op de traditionele bibliotheekfunctie, met een toenemend accent op het beheren van het culturele erfgoed. Daarnaast een geheel nieuwe vorm van informatieverzorging, gericht op de efficiënte verschaffing van informatie via elektronische systemen. Die laatste vorm van informatieverzorging zal zich naar alle waarschijnlijkheid ontwikkelen buiten het huidige bibliotheekwezen en buiten de organisatorische structuren van de bibliotheek om.'

Nieuwe ideeën dus al wel, maar nog geen samenhangende visie met betrekking tot de 'bibliotheek van de toekomst'. Die werd naar mijn idee voor het eerst ontvouwd in 1989, door mijn voorganger als bibliothecaris van de Universiteit van Tilburg Leo Wieërs, onder meer in *The New Library and the Development of Innovative Information Services*. Hij plaatste de toepassingsmogelijkheden van de nieuwe elektronica in een breder perspectief en schetste heel nadrukkelijk een nieuwe rol voor de bibliotheek. Voor zover ik kan nagaan was het door hem gepresenteerde concept ook internationaal uniek, omdat nergens eerder de verschillende aspecten van op de eindgebruiker gerichte automatiseringsinitiatieven verbonden werden met een daadwerkelijk implementatieplan in een universiteitsbibliotheek. Aan de visie en de theorie werd meteen een concreet plan toegevoegd dat ook daadwerkelijk in uitvoering werd genomen.

De kernpunten van dit 'Tilburgse concept' waren een optimaal gebruik van informatietechnologie, bijvoorbeeld bij het scannen van tijdschriften en het introduceren van de zogenaamde lendomaat voor het uitlenen van boeken, de elektronische toegang tot informatie in boeken en tijdschriften vanaf de werkplek en de integratie van verschillende computertoepassingen. Medewerkers en studenten zouden met een zogenaamde geïntegreerde werkplek het gereedschap krijgen om zowel informatie optimaal te kunnen gebruiken als om nieuwe informatie te kunnen produceren. Bij de opening van de nieuwe bibliotheek in 1992 baarde Tilburg opzien door 2000 van die geïntegreerde werkplekken op de campus te installeren, waarvan 450 in de bibliotheek zelf. De geavanceerde en homogene infrastructuur was een van de belangrijkste voorwaarden om enkele jaren later

met succes de eerste *site license agreement* met Elsevier Science af te sluiten en zo de belofte van toegang tot 'full text op de werkplek' in te lossen.

Mede door deze ontwikkelingen kwam er in de jaren negentig een verandering in de criteria die het belang en de status van een universiteitsbibliotheek bepaalden.

Naast traditionele collecties ging het steeds meer om de mate waarin elektronische voorzieningen werden aangeboden en om de infrastructuur en de faciliteiten die aan studenten en medewerkers ter beschikking werden gesteld. Universiteiten werden ook steeds gevoeliger voor *rankings*. De jaarlijkse uitgaven van *Elsevier* met daarin de oordelen van studenten en hoogleraren over de kwaliteit van de opleidingen en de *Keuzegids voor het Hoger Onderwijs* gaven signalen en vormden graadmeters voor universitaire bestuurders. Ze gaven aanleiding tot vragen als: doen we het goed, zijn we voldoende aantrekkelijk voor studenten, zijn we met andere woorden nog wel bij de les? Belangrijkste criteria bleken nu vooral openingsuren, beschikbaarheid van studiemateriaal, computerfaciliteiten en werkplekken. De omvang en de kwaliteit van de collectie waren overduidelijk van minder belang geworden.

Er vonden in de jaren negentig van de vorige eeuw dus veel veranderingen plaats, maar wel in iedere universiteitsbibliotheek afzonderlijk. De universiteiten wedijverden onderling in zo goed mogelijke zelf gebouwde bibliotheekapplicaties en slimme lokale oplossingen en probeerden ieder voor zich zoveel mogelijk digitale informatie te verwerven en deze zo grootschalig mogelijk ter beschikking te stellen.

Daarin ligt de voornaamste verandering van de eenentwintigste eeuw. Tegenwoordig wordt over licenties landelijk goed gecoördineerd onderhandeld met de uitgevers, met als gevolg dat de universiteiten allemaal toegang hebben tot vrijwel alle elektronische tijdschriften, boeken en databestanden die beschikbaar zijn. Er zijn onderling wat kleine verschillen, maar in wezen heeft de hoogleraar en de student in Amsterdam dezelfde elektronische informatie tot zijn of haar beschikking als de student of de hoogleraar in Nijmegen. Die informatie kan in de bibliotheek geraadpleegd worden maar net zo goed thuis of op een andere locatie.

Wat de actuele collecties betreft is er geen wezenlijk verschil meer tussen de universiteiten. De ene bibliotheek kan op een bepaald gebied wellicht wat meer kopen dan de andere, maar echt onderscheidend is dit niet meer. Het onderscheid zit, wat betreft de collecties, bijna uitsluitend in de erfgoedcollecties. Het zelf bouwen van bibliotheekapplicaties behoort



tot het verleden, systemen zullen steeds meer in gezamenlijkheid worden ingekocht van grote marktpartijen of er zal in een consortium worden gewerkt met *Open Source* oplossingen.

De tendens om zowel het technische beheer als het applicatiebeheer buiten de deur te zetten zal daarbij alleen maar toenemen. Dit vergt, zoals in het *UKB Beleidsplan 2007-2010* wordt gesteld, een intensivering van de landelijke samenwerking. Terecht wordt daarin gepleit voor een bundeling van krachten 'om diensten mogelijk te maken die naar aard of omvang de middelen van de individuele instellingen te boven gaan.' Aldus ontstaat een toekomstbeeld waarin universiteitsbibliotheken zich laten bedienen door een of meer *shared service centres* – wellicht eerst landelijk gepositioneerd en later internationaal – die de informatie zullen managen, die zorgen voor ontsluiting en die de toegang tot informatie netjes en goed beveiligd zullen regelen. Via dezelfde weg zullen boeken, tijdschriften en andere informatiebestanden elektronisch toegankelijk zijn. Op al die punten zal het onderscheid tussen de universiteiten van Groningen en, zeg, Rotterdam gaan wegvallen.

Een spannende vraag is nog wel in hoeverre *not for profit* organisaties, zoals OCLC, hier een beherende en coördinerende rol kunnen blijven spelen. Nuchter moet immers worden vastgesteld dat de voor bibliotheken belangrijkste ontwikkelingen in de afgelopen tien jaar zijn geïnitieerd door marktpartijen. In veel opzichten moet een bedrijf als Google bibliotheken hebben wakker geschud door complete researchbibliotheken te digitaliseren en daarmee gewoon te doen waar bibliotheken jarenlang alleen maar over gepraat hebben.

Als het gaat over de toegang tot informatie dreigt hiermee overigens geleidelijk wel een verschuiving plaats te vinden van het publieke domein naar het private domein. Het is immers nog de vraag wie onder welke condities toegang krijgt tot de gedigitaliseerde collecties van de *University of Michigan* en de andere 'Google bibliotheken'. Indien de nationale regeringen en de Europese Commissie sterk terughoudend blijven om het digitaliseringproces te bekostigen, kan worden verwacht dat veel bibliotheken hun heil zullen zoeken bij commerciële partijen of vormen van *public-private partnership* zullen trachten te ontwikkelen.

Waar zit – tegen de achtergrond van al deze ontwikkelingen – anno 2008 dan nog het onderscheidend vermogen van een universiteitsbibliotheek? Veel bibliotheken hebben hun fysieke ruimten heringericht en omgebouwd tot studiecetra, soms uitsluitend voor individuele studie, soms meer nadrukkelijk gericht op groepswork, zo veel mogelijk aansluitend op

de eisen van de universitaire opleidingen. Het onderscheid tussen universiteiten zit doorgaans primair in de kwaliteit van onderwijs en onderzoek. De mate waarin een bibliotheek daar, op eigentijdse wijze, ondersteuning aan kan bieden en meerwaarde weet te leveren, zal mijns inziens het wezenlijk onderscheidende element blijven. Terecht hebben bibliotheken zich op dit moment dan ook gericht op het goed ontsluiten en toegankelijk maken van de universitaire productie, wetenschappelijke publicaties, research data, scripties maar ook onderwijspublicaties. Alle Nederlandse universiteiten hebben inmiddels een *institutional repository* ingericht om dit proces te ondersteunen en om publicaties beter zichtbaar te maken, in het belang van de auteur zelf, zijn of haar faculteit en de universiteit. *Repositories* dienen nog een ander belang. In een *Position Paper* van de Amerikaanse *Scholarly Publishing & Academic Resources Coalition (SPARC)* uit 2002 werd treffend geformuleerd dat 'institutional repositories offer a strategic response to systematic problems in the existing scholarly journal system.'

Ook in de toekomstvisie van de *Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche (LIBER)* nemen *repositories* en het stimuleren van *Open Access* een centrale plaats in. *Repositories* vormen nu een centrale taak bij vrijwel alle grote onderzoeksbibliotheken in Europa. Dat is zo in Oxford en Göttingen, maar ook in Praag en Florence. Al deze bibliotheken combineren hun zorg voor het oude bezit met het nieuwe bezit. Het gaat om elektronische toegang tot deze collecties maar ook om behoud voor de toekomst.

In dat opzicht heeft de Koninklijke Bibliotheek onder Wim van Drimmelen werkelijk bewonderenswaardige initiatieven genomen en een strategie gekozen die de KB op dit moment wereldleider heeft gemaakt op het terrein van 'digital preservation'. Als President van LIBER ben ik blij dat de KB zich daarbij niet alleen richt op de publicaties van de grote internationale uitgevers maar ook open staat om als e-Depot te fungeren voor publicaties die in *repositories* zijn opgenomen. Bijzonder is wel dat deze rol zich niet tot Nederland hoeft te beperken. Ik hoop en ga ervan uit dat de samenwerking tussen de KB en LIBER in de komende jaren vele bibliotheken in heel Europa kan dienen. Zo kan dus een nationale bibliotheek op specifieke terreinen de rol van een internationale bibliotheek gaan vervullen. Ik vind dat we daar trots op mogen zijn. Wim en zijn staf verdienen daarvoor respect en bewondering.

Met deze ontwikkeling verschuift dus ook een andere traditionele taak van een universiteitsbibliotheek geleidelijk naar elders. Het bewaren van elektronische publicaties is immers geen taak die bibliotheken individu-



eel voor hun rekening zullen willen nemen. Het is een taak die zij graag aan een betrouwbare partner zullen willen overlaten.

De hierboven kort geschetste veranderingen scheppen voor de universiteitsbibliotheek ruimte voor nieuwe vormen van dienstverlening, die meer op maat is gesneden en meer aansluit bij specifieke wensen van onderzoeksgroepen en opleidingen. Een van de grote uitdagingen is de wereld van de digitale bibliotheek beter te verbinden met de elektronische leeromgeving en de onderzoeksomgeving. Ik ben ervan overtuigd dat hier, ondanks Google, nog een wereld is te winnen als bibliotheken bereid zijn kennis te delen en met elkaar samen te werken.

Ik ben er echter evenzeer van overtuigd dat bibliothecarissen in hun missie vrij machteloos zullen zijn indien zij niet ook lokaal samenwerken met functioneel beheerders van onderwijs- en onderzoeksapplicaties en met IT-specialisten. Voor de Universiteit van Tilburg was dit ook de belangrijkste overweging om de dienst IT Services te integreren met de AV-dienst en de Bibliotheek. Niet om de bibliotheek te verdonkeremanen, maar om de expertise die aanwezig is en de informatiebronnen die beschikbaar zijn beter te benutten. Het gaat immers niet om de zelfstandigheid en het eergevoel van een bibliotheek, maar om de verdere ontwikkeling en disseminatie van kennis. Voorlopig speelt de universiteitsbibliotheek daarin nog een grote rol. In welke vorm dan ook.

Dr. Hans Geleijnse is directeur Library and IT Services van de Universiteit van Tilburg. Daarnaast is hij president van LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche).